

18. YÜZYILDA BEHİSNİ'DE CAMİLER ve CAMİ GÖREVLİLERİ

Faruk SÖYLEMEZ*
Muhammet Nuri TUNÇ**

ÖZ

Bu çalışmada 18. yüzyılda Behisni'de yer alan camiler ve bu camilerdeki görevliler ele alınacaktır. 18. yüzyıldaki Behisni şehri günümüzdeki Besni şehrinin yaklaşık 5 km. güneyinde yer almaktadır. Bu şehir, Osmanlı hâkimiyetine girinceye kadar çeşitli devlet ve topluluklara ev sahipliği yapmış ve Behisni Kalesi etrafında şekillenmiştir. Şehir Müslümanların eline geçtikten sonra, burada çeşitli dinî yapılar inşa edilmiştir. Bu dinî yapıların önemli bir kısmı ise camilerdir. Camiler, dinî özelliklerinin yanında toplumsal hayata yön veren, mahallelerin şekillenmesini sağlayan yapılardır. Behisni şehrinin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 16. yüzyılda burada 6 adet cami bulunurken 18. yüzyılda, 30 adet cami tespit edilmiştir. Bu camilerin bazıları dönemsel olarak mescit şeklinde de isimlendirilmektedir. Camiler, varlıklı, nüfuz sahibi ve hayırsever kişiler tarafından yaptırılmış veya tamir ettirilerek ibadete açılmışlardır. Behisni'deki camilerin önemli bir kısmı üzeri toprak yapılı binalardır ve bazılarının minareye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Camilerde görevli kişiler aynı zamanda vakıf görevlileri olup sayıları, camilerin cemaat sayısına ve vakıf gelirlerine göre farklılık göstermektedir. Cami görevlileri yevmiye olarak ücretlerini cami vakıflarından almaktaydılar. Görevlilerin aldıkları ücretin miktarı da cami vakıflarının gelir miktarları doğrultusunda farklılık göstermektedir. Cami görevlilerin görev değişiminin sebepleri arasında ölümler ilk sırada yer almaktadır. Ölümlerin yanı sıra görevi terk etme, görevden feragat etme, hastalıklar gibi sebeplerle görevlilerin değiştiği görülmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında cami görevlilerine müdahalenin yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, şehir tarihi araştırmaları için önem arz eden ve İslam şehirlerinin temel unsuru olan camilerin Behisni özelindeki durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Behisni, Besni, cami, vakıf, 18. yüzyıl, Osmanlı, hurûfât.

ABSTRACT

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fsoylemez@ksu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mu.nu.tunc@gmail.com

In this study, will be dealt with mosques and mosques officials in the Behisni in the 18th century. The city of Behisni in 18th century takes part in about 5 kms away in the south of the city of the Besni today. This city hosted several states and communities until it was under Ottoman soveringhty. It was shaped around the Behisni Castle. After Muslims conquered this city, several religious buildings were built. An important part of these buildings were mosques. Mosques are structures which direct social life and shapes neighbourhoods. While there were 6 mosques in 16th century when it was conquered by Ottomans, it was fixed that there were 30 mosques in 18th century. Some of these mosques are called mescids in some periods. The mosques were restorated or built by rich, charitable and influential people and then they were opened to worship. Most of the mosques are the structures whose roofs are made with soil and some of them have minarets. Those on duty in mosques are also in charge of waqf and the number of them change according to the number of worshippers and income of waqfs. Mosque officials take their pays as a daily wage from mosque waqfs. Among the reasons of changing mosque officials, death are in the first order. Besides deaths, we can see that officials exchange because of quitting the duty, abdicated from the job and diseases. It was attracts atention that interference with the mosque officials is too high. Within this context, this study, aims to fix the importance of the mosques which are important for the research of the city history and are the main elements of the Islamic cities within the example of Behisni.

Keywords: Behisni, Besni, Mosque, Waqf, 18th Century, Ottoman, Hurûfât

GİRİŞ

İslam dininde cemaat ile birlikte kılınan namazların yalnız başına kılınan namazlardan daha üstün tutulması, cuma ve bayram namazlarının cemaatle ve mümkünse bir merkezde kılınması İslam toplumlarında camilerin hayatın merkezinde yer almasını sağlamıştır. Müslümanların birbirleriyle tanışmalarında, yardımlaşmalarında, üzüntü ve sevinçlerini paylaşmalarında camilerin rolü büyüktür. Bu derece dinî ve toplumsal öneme sahip olan camilerin İslam toplum hayatında yer almaya başlaması Hz. Muhammed (sas) döneminde Kuba Mescidi'nin yapılması ile başlamıştır. Emeviler, Abbasiler ve diğer Müslüman Arap devletler vasıtasıyla da Suriye, Mısır, İran, Irak, Anadolu ve başka bazı bölgelerde birçok mescit ve cami inşa edilmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Türkler de, ilk örnekleri 8. yüzyıl başlarında Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde olmak üzere, tıpkı Müslüman Araplar gibi ele geçirdikleri bölgelerde çok sayıda mescit ve cami inşa etmişlerdir (Eyice, 1993: 65). Türklerin Anadolu'ya akınları ile birlikte Anadolu'da da Türkler tarafından sayısız cami inşa edilmiştir. Türklerin yerleştikleri şehirler arasında yer alan Behisni de bu gelişmeden nasiplenmiş ve Behisni'de Memlükler, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar döneminde birçok cami inşa edilmiştir.

62 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

Bu araştırma konusu olan 18. yüzyıla ait camilerin bir kısmı Dulkadiroğulları ve Memlükler döneminde yapılmış olsa da önemli bir kısmı şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra inşa edilmiştir. Dulkadiroğulları ve Memlükler döneminde inşa edilen mescit veya camiler 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinden tespit edilebilmektedir ve bu yapıların bir kısmı 18. yüzyıla ait arşiv belgelerinde de yer almaktadır. Ancak bazı mescit veya camilere ise 18. yüzyılda rastlanmamıştır. 18. yüzyılda Behisni'de yer alan camiler ve cami görevlilerinin tespiti için hurufat defterleri¹ temel alınmıştır. Hurufat defterlerinin yanı sıra şikayet defterleri, maliyeden müdevver defterler, araştırma eserler ve saha araştırmalarından yararlanılmıştır. Behisni'nin günümüzdeki Besni şehrine taşınması sonrasında eski yerleşim yerindeki tarihî yapılarla birlikte camilerin de çoğu yıkılmış bir kısmı da harabe hale gelmiştir. Bu durum Behisni'deki camiler hakkındaki bilgileri sınırlandıran en büyük etkidir.

1. BEHİSNİ ŞEHİRİ

Osmanlı belgelerinde *Behisni* olarak isimlendirilen şehir, Adıyaman'ın Besni ilçesinin yaklaşık 5 km. güneyinde yer alan, birkaç minare ve harabe bina kalıntısı dışında günümüzde mevcut olmayan tarihî bir yerleşim yeridir. Bir derenin iki yamacında kurulmuş olan Behisni şehri, gelişmeye müsait bir alanda yer alması, şehrin mahallelerini kışın dere suyunun basması gibi nedenlerle 1958-

---

¹ Hurufat Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunmakta olup 206 adet defterden oluşmaktadır. Bu defterlerde, vakıf kurumlarında görev yapan imam, hatib, vâiz, müezzin, mütevellî, müderris, cüzhân, loğkeş, câbi, ferrâş, zaviyedâr, türbedâr gibi cihet ehli ile muhızır ve kâtip gibi mahkeme görevlilerinin ve esnaf yöneticilerinin atama kayıtlarını içeren hükümler bulunmaktadır. Bkz., Yasemin, Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, C.5, S.1, 2013, s.39; Bu defterlerde kazaların isimleri Arap harflerinin alfabetik sırasına göre dizilmiş, vakıf işlemleri de ilgili kazanın adının altına işlem tarihi sırasına göre yazılmıştır. Defterler "hurufât" ismini bu özelliğinden almıştır. Bkz. Zeynel Özlü, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Karadeniz'de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca, Yeditepe Yay., İstanbul 2008, s.2; Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV/I, TTK. Basımevi, Ankara 2010, s.825; Hurufat defterleri ile ilgili başka bazı çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Tuncer Baykara, Osmanlı Taşra Teşkilatından XVIII. yüzyılda Görev ve Görevliler, VGM. Yay., Ankara 1990; Sedat Bayrakal, Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazası, Saarbrücken 2015; Enver Çakar, Celalettin Uzun, Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812), FÜ. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., No:3, Elazığ 2017; Abdulkadir Dündar, Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999; Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2012, S.37; Mehmet Tektuna, Hurûfât Defterlerine Göre Kilis'te Sosyal ve İktisadi Hayat, BYLT., Kilis 2017.

1965 yılları arasında günümüzdeki yerine taşınmıştır (Sucu, tarihsiz: 52; Alican, 2014: 70).

Behisni adı ile ilgili muhtelif anlamlandırmalar yapılmıştır. "Eşsiz" ya da "cennete benzeyen" anlamlarındaki Arapça bir kelime olan "hesna²" kelimesinden türediği düşünülen Behisni, tarihte çeşitli isimlerle anılmıştır (Taştemir 1992: 542). Ortaçağ kaynaklarında, Bet Hesne (Abu'l-Farac, 1987: 370), Beit Hesna (Süryanî Mihail, 1944: 162) Behesni (Mateos, 2000: 303) şeklinde zikredilmektedir. Osmanlı kaynaklarında ise *Behesni* veya *Behisni* şeklinde zikredilmektedir.

Behisni şehrinin tarihi, milattan önceki yıllara kadar dayanmakta olup şehrin bulunduğu bölge, ilk İslam fetihlerine kadar birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Bölgede gerçekleşen ilk İslâm fetihleri ile birlikte Behisni Kalesi Müslümanların eline geçmiş ve Emevilerin idarî yapılanması içerisinde önemli kalelerden biri olmuştur (Toprak, 2015: 9-10). Ancak Behisni, Müslümanların eline geçtikten sonra istikrarlı bir şekilde aynı devlet veya milletin elinde kalmamış ve birçok mücadele sonunda çeşitli devletler ve milletler arasında el değiştirmiştir. Behisni ve çevresinde hâkimiyet kurmak amacıyla Bizans ile Müslüman Araplar, Türkler ile Bizans, Türkler ile Ermeniler, Türkler ile Haçlılar, Osmanlılar ile Timur ve Osmanlılar ile Memlûkler arasında birçok defa mücadele meydana gelmiştir. Yapılan mücadeleler sonrasında son olarak Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi esnasında Behisni ve çevresindeki şehirler Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Osmanlı hâkimiyetine geçen Behisni şehri, 1519 yılı tahririnde *Vilâyet-i Behisni* olarak zikredilmektedir. 1524 yılı tahririnde Gerger ve Kâhta Sancağı'na bağlı bir kaza, 1547 ve 1560 yılı tahrirlerinde ise Malatya Sancağı'na bağlı bir kaza görünümündedir (Taştemir, 1999: 13-19).

Behisni Kalesi ve şehri, çeşitli devletler arasında meydana gelen mücadeleler esnasında birçok defa tahrip olduğu gibi bazen de doğal afetler sonucu yıkıma uğramıştır. Mesela 1115 yılında Maraş'ta meydana gelen deprem Behisni ve çevresini de etkilemiştir. Depremde, Behisni ve Keysun'da birçok ev ve Keysun'daki Mar Jean ve Kırk Şehid Kiliseleri yıkılmıştır. 1116 yılında ise büyük bir fırtına çıkmış ve bunun sonucunda ağaçlar ve evler yıkılmıştır (Süryanî Mihail, 1944: 60-61). Behisni'nin bu ve benzeri hâdiselerle tahrip olmasına karşın bazı devletler tarafından da imar ve bayındırlık faaliyetleri ile ihya edildiği görülmektedir. Memlûkler, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar tarafından yapılan çeşitli eserlerin varlığı, şehrin bu devletler tarafından ma'mur hale getirildiğini göstermektedir. Şehirdeki bu imar ve bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde varlığını çoğunlukla belgelerden öğrenebildiğimiz dinî, askerî ve sivil birçok yapı meydana getirilmiştir. Bu yapıların da en önemli kısmını dinî yapılar oluşturmaktadır.

Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'ya gelen Türk toplulukları içerisinde İran, Mısır ve Kırım medreselerinde eğitim görmüş hocalar, Selçuklu ve İlhanlı

---

² Mükrimin Halil Yinanç, Behisni isminin Süryanice "Bethesna" kelimesinden geldiğini belirtmektedir. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, "Besni-Behisni", İA., İstanbul 1992, C.2, s.570.

64 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

bürokrasisinden yetişmiş kişiler, çeşitli tarikatların mümessilleri denilen dervişler şeklinde sınıflandırılabilir kesimler bulunmaktadır (Barkan, 1942: 282). Bunlar içerisinde de bu araştırma konusunu yakından ilgilendiren kesim tasavvuf ehli olan sûfi dervişlerdir. Bu kişiler Moğolların istilâ ettiği, tasavvufî hayatın merkezini oluşturan bölgeler olan Türkistan, Maverâünnehir ve Horasan'dan kitleler halinde Anadolu'ya gelmişler ve Anadolu'daki yöneticiler bu kişilere gereken ihtimamı göstermiş ve bunlara kucak açmışlardır. Bu kişiler vasıtasıyla Anadolu'da hemen her bölgeye tarikatların yerleşmesi sağlanmıştır (Kara, 2002: 308-319). Böylece Anadolu'da hem Türkleşme ve İslâmîleşme hız kazanmış hem de Anadolu'nun birçok şehrinde hatta köy ve mezrasında dinî eserler meydana getirilmiştir.

Türk dervişlerin yanı sıra özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa gibi şehirlerde Müslüman Arapların 7. yüzyıldan itibaren etkin oldukları söylenebilir. Bu kişiler de aynı Türk dervişler gibi bu bölgeye gelerek çeşitli tekke ve zâviyeler kurmuşlar ve İslâmiyet'in bu bölgeye nüfuz etmesinde başat rol oynamışlardır. Ebuzer el-Gıffârî, Mahmud el-Ensârî, Hasan el-Mekkî, Safvan bin Muattal, Şeyh ibn-i Zafer ve Muhyiddin ibn-i Arabî gibi şahsiyetler ya kendileri bizzat bu bölgede zâviye açarak İslamiyet'e hizmet etmişler ya da bu bölgede verdikleri mücadelede şehit düştükten sonra Müslümanlar tarafından bazen bir makam olarak bazen de kendi mezarları olarak türbeleri inşa edilmiş, türbenin yanında da zâviyeler, mescitler, camiler gibi yapılar meydana getirilmiştir.

Anadolu'nun ma'mur hale gelmesinde Türk ve Arap dervişlerinin kurdukları tekke ve zâviyelerin yanı sıra bunların etrafında yapılan cami, medrese, çeşme, hamam gibi yapılar bu bölgedeki ilk İslâmî mimarî örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu yapıların yanı sıra çeşitli devlet adamlarının veya sivil vatandaşların bu bölgede kurdukları vakıflar aracılığı ile birçok dinî yapı meydana getirilmiştir. "*Menfaati ibâdullaha âid olur vechile bir â'ymı Cenâb-ı Hakkın mülkü hükümünde olmak üzere temlik ve temellükten mahpûs ve memnu' kalmaktır.*" şeklinde tanımlanan (Öztürk, 1983: 28) vakıf, Osmanlı Devleti'nde toplumsal dayanışma, şehirleşme ve dinî yaşam açısından çok önemlidir. Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen "*...Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, melekler, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin...*" (Bakara: 177) ayetlerine istinâden hayır yapmada adeta yarış içinde olmuşlardır. Dünya hayatının geçici olması, insan ömrünün birgün biteceği, bu dünyada sahip olunan her şeyin ahiret hayatını kazanmak için verildiği yönündeki inanç, Allah'ın rızasını kazanma arzusu, insanlara ve topluma yararlı bir birey olma isteği gibi etkenler de vakıfların tesisinde önemli olmuştur (Öztürk, 1995: 20). Behiśni şehrindeki dinî yapıların da vakıf geleneği doğrultusunda inşa edilmiş olduğu vakıf defterleri, kitabeler ve vakfiyeler gibi yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir.

2. BEHİSNİ'DE CAMİLER

Arapça *cem'* kökünden türeyen "*toplayan, bir araya getiren*" anlamındaki *câmi'* kelimesi, İslam tarihinin ilk zamanlarında sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi'* (cemâati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. *Mescid* kelimesi ise "*eğilmek, tevâzu ile alını yere koymak*" manasına gelen *sücûd* kökünden "*secde edilen yer*" anlamında bir mekân ismidir. Secde, namazın rükunları içinde en önemlisi, Kur'ân'a göre insanın daha ilk yaratılışında şahit olduğu bir hürmet işaretidir (Önkal, Bozkurt, 1993: 46-48).

Hız. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Kubâ'da bir mescit inşa ettirmiştir. Bu mescit, İslâm tarihinin ilk mescidi olması bakımından önemlidir (Önkal, Bozkurt, 1993: 46-48). Ayrıca Müslümanların gittikleri yerlerde secde edilecek bir mekân inşa etmelerine örnek ve öncülük etmesi bakımından da kıymetlidir. Türklerin İslâmiyet'i benimsemesinden sonra Türkler de Müslüman Araplar gibi başta Anadolu olmak üzere ele geçirdikleri bölgelerde sayısız cami ve mescit inşa etmişlerdir. Behisni şehrinde 18. yüzyıldaki cami ve mescit sayısına bakıldığında Behisni ahâlisinin "*Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.*" (Tevbe: 18) ayeti doğrultusunda hareket ettikleri söylenebilir.

Behisni'de Osmanlı öncesi dönemde inşa edilmiş bazı mescit ve camiler bulunmakla birlikte bunların ne zaman yapıldığı ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Behisni'nin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 16. yüzyılda, tahrir kayıtlarına göre, altısı şehir merkezinde olmak üzere, sekiz cami ve on sekiz mescit bulunmaktadır (Taştemir, 1999: 234-238). Bu cami ve mescitlerin bir kısmı 18. yüzyılda da varlığını sürdürürken bir kısmına ise bu döneme ait belgelerde rastlanmamıştır. 16. yüzyıldaki mescitlerden bir kısmı 18. yüzyıla gelindiğinde camiye dönüşmüşken bir kısmı ise mescit özelliğini sürdürmektedir. 18. yüzyıla ait belgelerden ve günümüzde yapılan yüzey araştırmalarından elde edilen veriler ışığında 18. yüzyılda Behisni'de 30 cami tespit edilebilmiştir (Bkz. Tablo-1).

	16. Yüzyıldaki Mescit ve Camiler³	18. Yüzyıldaki Camiler	18. Yüzyıldaki Mescitler
1	Ulu Câmii	Ulu Câmii/Câmi'-i Kebir	Mısrîzâde Mescidi
2	Zadekeş Câmii	Hacı Mustafa Câmii	Savcı Mescidi
3	Nuri Bey Câmii	Taş Câmii/Sıddıka Fakih (Mescidi)	Kilisebaşı Mescidi
4	Bozmekân Câmii	Sungur en-Nuri Câmii	Evliya Mescidi
5	Hacı Arslan Câmii	Bozmekân Câmii	Kösecelioğlu Mescidi
6	Behisni Kalesi Câmii	Hacı Arslan Câmii	Ayvacak Mescidi
7	Arslan Mescidi	Kale Câmii	Molla Bekir Mescidi
8	Hasan Bey Mescidi	Molla Hasan Câmii	Sevdim Bey Mescidi
9	Hasan Bey-i Diğer Mescidi	Hasan Bey/Ağa Câmii	Küçük Mescid

³ Mehmet Taştemir, XVI. Yüzyılda Adıyaman Sosyal ve İktisâdî Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.234-238.

66 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

10	Ali Bey Mescidi	Hasan Bey Câmii	Ebubekir Mescidi
11	Fukara Mescidi	Kasım Ağa Câmii	Rabia Hatun Mescidi
12	Taş Mescid	Mehmed Efendi Câmii	Haliloğlu Mescidi
13	Eyücek Mescidi	Karagülmez Câmii	Hasan Mescidi
14	Hızır İlyas Mescidi	Bâd-ı Sâbâ Hatun Câmii	Yaycılar Mescidi
15	Ali Şeker Mescidi	Zeyrek Ağa Câmii	Sütun Bey Mescidi
16	Kartuk Mescidi	Abdi Ağa Câmii	Garkın Mescidi ⁴
17	Ağa Fakih Mescidi	Riştanzâde Ömer Paşa Câmii	
18	Fadlullah Mescidi	Sofu/Sûfi Câmii	
19	Savcı Mescidi	İdris Câmii	
20	Evliyaoğlu Mescidi	Hacı Hüseyin Câmii	
21	Kâhta Mescidi	Bektaş Ağa Câmii	
22	Veled-i Mısrî Mescidi	Halife Câmii	
23	Hacı Ali Mescidi	Hacı Ali Ağa Câmii	
24	Hasan Bey bin Emir Mescidi	Arabzâde Ali Efendi Câmii	
25		Leblebici Câmii	
26		Musalla Câmii	
27		Hızır İlyas Câmii	
28		Hacı Ali Câmii	
29		Hacı Musa Câmii (Mescidi)	
30		Köle Mehmed Ağa (Kavaklı) Câmii	

Tablo-1: 18. Yüzyılda Behisni'de Camiler

2.1. Câmii'-i Kebir/Ulu Câmii

"Büyük Câmii" veya "Ulu Câmii" olarak da bilinen Câmii'-i Kebir, Behisni'nin en eski camilerinden olup Vusta Mahallesi'nde yer almaktadır. Arap mimarî tarzını yansıtan ve 12. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu caminin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Minaresi hariç hiçbir kısmı günümüze ulaşmayan Câmii'-i Kebir'in 1492 yılına ait bir onarım kitabesi⁵ bulunmaktadır (Bayhan, Salman, 2010: 31; Akyüzlüer, 2007: 17). Câmii'-i Kebir'deki görevli sayısı ve

⁴ Garkın Mescidi, Besni ve çevresinde yaşayan *Dede Garkın* geleneğinden geldiği düşünülen ve kendilerini Alevî-Bektaşî olarak tanımlayan bir grup tarafından yaptırılmış olabileceği gibi Dede Garkın veya onun soyundan gelen kişiler tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Behisni'nin Subadra Nahiyesi'ne bağlı Karkın isimli bir mezraa ve yine Behisni merkeze bağlı Karkın isimli bir köyün varlığı bu bilgiyi doğrulamaktadır. Bkz. Zeynel Özlü, "Besni Kazasında Alevi Bektaşî Ocakları ile İlgili Bulgular", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.63, 2012, s.253-255.

⁵ Minarenin doğu cephesinin üst kısmında celi sülüs hatlı iki satırlık şu yazı vardır: "*Yâ Allah lâ ilâhe illâ'l-lâh Muhammedü'r-Resûlu'l-lâh Allahû hakan, Yâ Allah 'amele el-mi'mâr Nu'mân el-'Osmânî târihuhâ sene selâse ve seb'in ve tis'a mieh*", Bu ifadeden minarenin H.973/M.1566-1567 senesinde Mimar Osman tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Bayhan, Salman, age., s.31.

çeşitliliği göz önüne alındığında cemaatinin fazla olduğu ve Behisni'nin büyük camileri arasında yer aldığı söylenebilir.

2.2. Hacı Mustafa Câmii

Meydan Mahallesi'nde⁶ yer alan cami, Hacı Hüseyin oğlu Hacı Mustafa isimli bir hayırsever tarafından inşa edilmiştir. Hacı Mustafa Câmii ile ilgili en erken tarihli kayıt H.1139/M.1727 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1143: 234).

2.3. Taş Câmii/Sıddıka Fakih Câmii

Taş Mescid olarak da bilinen bu cami ile ilgili ilk bilgiler 1519 yılına ait tahrir defterinde kayıtlıdır (Taştémir, 1999: 236-237) ve Meydan Mahallesi'nde yer alan bu caminin görevli sayısının çeşitliliğine bakılarak Behisni'nin önemli camilerinden biri olduğu söylenebilir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına kadar mescit olarak zikredilen bu yapının daha sonraki dönemde camiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

2.4. Hasan Bey/Ağa Câmii

1530 yılına ait kayıtlarda Kızılca Mahallesi'nde "*Hasan Bey Mescidi*" olarak zikredilen (Taştémir, 1999: 238) caminin üslûp özellikleri dikkate alınarak Dulkadirli oymağının Kızılcaoba beylerinden biri tarafından 15. yüzyılın sonlarında yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir (Özlü, 2015: 288). Eski Besni'de yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen Kızılcaoba Câmii muhtemelen bu cami olmalıdır. 18. yüzyıla ait kayıtlarda da Kızılca Mahallesi'nde yer aldığı belirtilmektedir (BOA.DVNSSKT.d. 121: 321). Cami vakfının gelirleri arasında 1712 yılında Arniç Nahiyesi'ne tâbi' 1.100 akçe yazısı olan Koyuncu Mezraası zikredilmektedir (BOA.DVNSSKT.d. nr.59: 228).

2.5. Molla Hasan Câmii

Behisni'de Hasan ismindeki üç camiden birisi olan bu cami, Molla Hasan isimli bir hayırsever tarafından bina edilmiştir. Meydan Mahallesi'nde saray kurbunda yer alan Molla Hasan Câmii'ne ait en erken kayıt 1720 yılına aittir ve bu dönemde mescit olarak isimlendirilmektedir (VGMA.HD.nr. 1133: 112). 18. yüzyılın sonlarına doğru ise cami olarak zikredilmektedir (Özlü, 2015: 297).

---

⁶ 1774 tarihine ait kayıta Hamra Mahallesi'nde yer aldığı bilgisi mevcuttur. Bkz. VGMA.HD.nr. 1159: 49; 1076: 48.

2.6. Hasan Bey Câmii

1530 yılına ait kayıtlarda "*Hasan Bey-i diğer Mescidi*" şeklinde zikredilen (Taştémir, 1999: 238) Hasan Bey Câmii, Hamra Mahallesi'nde yer almaktadır (VGMA.HD.nr. 537: 127). Tevliyeti evlada meşruta üzeredir (VGMA.HD.nr. 1159: 151).

2.7. Şeyh Sungur Nuri Câmii

Memlükler zamanında yapıldığı kayıtlarda mevcut olan caminin "*nefs-i Behisni'de Nuri Bey Câmi'inin yüz elli yıldan beri...*" ifadesinden 1400'lü yıllara ait olabileceği anlaşılmaktadır (Taştémir, 1999: 234). 18. yüzyıla ait kayıtlarda "*Şeyh Sungur en-Nuri Şemseddin Câmii*" şeklinde de zikredilmektedir ve Vusta Mahallesi'nde veya Çelebi Mahallesi'nde⁷ çarşı içinde, değirmen cânibinde olduğu yazılıdır (VGMA.HD.nr. 1097: 54). 18. yüzyılda çarşı içindeki Hacı İbrahim isimli bir kişinin yaptırdığı Kab Değirmeni'nin Sungur Nuri Vakfı'na ait olduğu belirtilmektedir (VGMA.HD.nr. 538: 168). 1718 yılında bazı mezraa ve köylerin mahsulâtının Sungur Nuri Câmii Vakfı'na ait olduğu yazılı ise de hangi mezraa ve köyler olduğu belirtilmemiştir (BOA.DVNSSKT.d. 75: 106). Sungur Nuri Vakfı, evladiyet üzere vakfedilmiştir (VGMA.HD.nr. 537: 130). Camideki görevli sayısının çeşitliliğine bakılarak Behisni'nin önemli camilerinden biri olduğu söylenebilir.

2.8. Hacı Arslan Câmii

Vusta Mahallesi'nde çarşı başında yer alan (VGMA.HD.nr. 1058: 73) Hacı Arslan Câmii, 1519 yılında mescid, 1530 yılında ise cami olarak zikredilmektedir (Taştémir, 1999: 235). Camideki görevli sayısının çeşitliliğine bakılarak Behisni'nin önemli camilerinden biri olduğu söylenebilir.

2.9. Kasım Ağa Câmii

Meydan Mahallesi'nde yer alan (VGMA.HD.nr. 1074: 47) Kasım Ağa Câmii ile ilgili en erken kayıtlı tarih 1705 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1159: 148).

2.10. Mehmed Efendi Câmii

---

⁷ Çelebi Mahallesi muhtemelen Vusta yani Orta Mahallesi'ne bağlı yerleşkelerden birisidir. Bkz. Zeynel Özlü, Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni), GAÜ. Basımevi, Gaziantep 2015, s.266.

Meydan Mahallesi'nde yer alan bu camiyi Mehmed Efendi isimli bir hayırsever 1779 yılında müceddeden inşa eylemiştir. Belgelerde yer alan "*Mahmud binası Mehmed Efendi Câmii*" ifadesinden caminin bânisinin Mahmud isimli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır (VGMA.HD.nr. 1077: 68).

2.11. Karagülmez Câmii (Tahtaoba Câmii)

Kâhta Mahallesi'nde yer alan (VGMA.HD.nr. 1074: 47) Karagülmez Câmii ile ilgili 18. yüzyıla ait en erken tarihli kayıt 1712 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1159: 151). Karagülmez Câmii, Eski Besni'nin kuzeyden girişinde bulunan Kuşunlu (Külhanönü) Câmii'nin doğusunda, Tahtaoba mevkiinde dere yatağının hemen yanında yer almaktadır (Akyüzlüer, 2007: 38-39; Özlü, 2015: 292).

2.12. Bad-ı Sâba Hatun Câmii

Behisni'deki kadın ismiyle anılan tek camidir. Bad-ı Sâba Hatun⁸ isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Tohtamış Mahallesi'nde⁹ yer almaktadır. Bad-ı Sâba Hatun Câmii ile ilgili en erken kayıt 1789 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1074: 47). 1789 yılı öncesinde "*Tohtamış Mahallesi Câmii*" olarak kaydedilen cami muhtemelen bu camidir. Tohtamış mahallesindeki caminin 17. yüzyılın sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir (Özlü, 2015: 277).

2.13. Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii

1786 yılında Rişvanzâde es-Seyyid Ömer Paşa¹⁰ tarafından müceddeden inşa edilmiştir¹¹. Kâhta Mahallesi'nde yer alan (VGMA.HD.nr. 1074: 47) caminin

⁸ Bad-ı Sâbâ Hatun ismi bazı araştırmalarda "*Bâri Sıyâ Hatun*" olarak zikredilmektedir. Bkz. Özlü, age., s.277.

⁹ Tohtamış Mahallesi bazı belgelerde "*Tohtamış nam mevzi*" bazı belgelerde de "*Tohtamış Karyesi*" şeklinde geçmektedir. Eskiden Behisni'ye bağlı bir köy olan Tohtamış, zamanla Behisni'nin büyümesi ve şehrin sınırlarının genişlemesi ile birlikte Behisni'nin bir mahallesi olmuş olmalıdır. VGMA.HD.nr 1074: 49.

¹⁰ Rişvanzâde Ömer Paşa, Rişvanzâde Süleyman Paşa'nın oğlu olup II. Ömer Paşa olarak zikredilmektedir. Malatya Sancağı Mutasarrıflığı da yapan Ömer Paşa, belgelerde "*Mirimirân-ı kirâmdan ber-vech-i malikâne Malatya Sancağı Mutasarifi*" olarak zikredilmektedir. Bkz. Faruk Söylemez, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s.267.

¹¹ Rişvanzâde es-Seyyid Ömer Paşa 1786 yılında oğlu Mehmed Bey adına bir cami ve on bir odası bulunan bir medrese inşa ettirmiştir. Bu cami ve medresenin görevlilerinin maaşları ile söz konusu yapıların bakımı ve diğer masraflarının karşılanması için on bir adet dükkân

70 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

yeniden yapılmış olmasından hareketle bu tarihten önce de var olduğu söylenebilir; ama ne zaman yapıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

2.14. Zeyrek Ağa/Bey Câmii

1767 yılına ait belgede (VGMA.HD.nr. 1074: 48) "*Merhum Zeyrek Ağa Câmii*" şeklinde belirtilen caminin ismi çeşitli araştırmacılar tarafından *Külhanönü* veya *Kurşunlu Câmii* olarak isimlendirilmektedir (Bayhan, Salman, 2010: 55; Sucu, tarihsiz: 62). Meydan Mahallesi'nde yer alan bu cami ile ilgili en erken tarihli kayda 1693 yılına ait belgede rastlanmıştır (VGMA.HD.nr. 1159: 148). Caminin günümüze ulaşmış kalıntıları arasında kitabesi bulunmadığından yapılış tarihi hakkında şimdilik sadece öngörülebilir. Bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin; "*Sultan 4. Murad'ın musâhibi Hacı Zeyrek (cerrâh) tarafından yaptırıldığı*" bilgisinden hareketle caminin 17. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmış olabileceği bilgisini vermektedirler (Özlü, 2015: 282; Bayhan, Salman, 2010: 55).

2.15. Abdi Ağa Câmii

Abdi Ağa isimli bir hayırsever tarafından müceddeden inşa edilmiştir; ancak ne zaman inşa edildiğine dâir bir bilgi bulunmamaktadır (VGMA.HD. 1077: 70). Bozmekân Mahallesi'nde yer alan (VGMA.HD.nr. 1074: 48) Abdi Ağa Câmii ile ilgili en erken kayıtlı tarih 1784 yılına aittir. "*Camii derûnunda mâ'i câri ve Havuzlu Câmii Şerifinde cereyan iden ab-ı revân harâbe-müşrif olub...*" ibaresinden bu camiye Havuzlu Câmii de dendiği ve caminin avlusunda veya hemen yanında dere olduğu; ancak bu su yolunun yıkılmaya yüz tutmuş olduğu anlaşılmaktadır (VGMA.HD.nr. 537: 65).

2.16. Sofu/Sûfi Câmii

18. yüzyılın başlarında(1710'lar) "*Sûfi Mescidi*" olarak zikredilen ve sonraki dönemde camiye dönüştürülen bu yapı, Meydan Mahallesi'nde yer almaktadır. Cami ile ilgili en erken kayıtlı tarih 1771 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1076: 47).

2.17. Hızır İlyas Câmii/el-Hac İlyas Mescidi

Hızır İlyas isimli bir hayırsever tarafından binâ olunan ve "*Hızır İlyas Mescidi*" olarak da zikredilen bu cami bazı belgelere göre Suflâ Mahallesi'nde

---

vakfetmiştir. Bkz. Faruk Söylemez, "Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", Vakıflar Dergisi, Sayı 40, ss.87-88.

(VGMA.HD.nr. 538: 167), bazı belgelere göre de Hacı Kâsım Mahallesi'nde yer almaktadır (VGMA.HD.nr. 537: 127). Cami ile ilgili en erken kayıt 1519 yılına aittir (Taştemiş, 1999: 237). 1695 yılında Hızır İlyas Câmii'nin iki sehim hissesi 60 akçedir (MAD.d. 1878: 1). 18. yüzyılın sonlarında Bezirgânzâde el-Hac Mustafa isimli bir tüccar Behisni Çarşısı'nda bulunan Hân-ı Kebîr'in ve kahvehânenin gelirlerinin bir kısmını Hızır İlyas Câmii'nin tamirine, hayme, hasır ve levâzimatına harcanması ve eğer bunlardan kalan para olursa Câmii'-i Şerîf'in mürtezikalarna tasarruf olunması için vakfetmiştir (VGMA.HD.nr. 51a: 139-140).

2.18. Bozmekân Câmii

Behisni Kazası merkezinde yer alan Bozmekân Câmii, Behisni Kalesi'nin alt tarafında, şehrin batı yönünde bulunmakta olup yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir (Bayhan, Salman 2010: 146). 16. yüzyıl tahrir defterlerinde cami için kullanılan "*kadîmü'z-zamândan*" ifadesi caminin Osmanlı'nın eline geçmesinden çok daha öncelere ait olduğunu göstermektedir (Taştemiş, 1999: 235). 1800 yılına ait bir kayıta Bozmekân Mahallesi'nde "*Karakelle binâsı Câmii*" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu isim ile Bozmekân Mahallesi'nde mevcut başka bir caminin olmaması sebebiyle Karakelle'nin bina eylediği caminin bu cami olduğu düşünülmektedir (VGMA.HD.nr. 538: 169). Bu tespiti doğrular başka bir belge olmadığı için ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır.

2.19. Hacı Ali Ağa Câmii

Hacı Ali Bey/Ağa isimli bir hayırsever tarafından yapılmıştır. Suflâ Mahallesi'nde, çarşı başında, han kurbunda yer almaktadır (VGMA.HD.nr. 537: 129). Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen Hacı Ali Ağa Câmii ile ilgili en erken kayıt 1718 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1133: 233).

2.20. Hacı Ali Câmii

Hacı Ali Mescidi olarak da zikredilen bu cami 1773 yılına ait kayda göre Hacı Musa Mahallesi'nde ve 1776 yılına ait kayda göre ise Çelebi Mahallesi'nde yer almaktadır (VGMA.HD.nr. 1080: 26).

2.21. Arabzâde Ali Efendi Câmii

Kâhta Mahallesi'nde yer alan cami, Arabzâde Ali Efendi isimli bir hayırsever tarafından bina edilmiştir. Bazı belgelerde Arabzâde Ali Efendi Mescidi

72 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

şeklinde de zikredilmektedir (VGMA.HD.nr. 1158: 49). Yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile ilgili en erken tarihli kayıt 1768 yılına aittir. Bu tarihte caminin müezzinlik ve ferraşlık vazifelerinin caminin bânisi olan Ali Efendi'nin oğullarına tevcih edilmiş olması caminin 1768 yılından önce inşa edildiğini düşündürmektedir (VGMA.HD.nr. 1082: 26).

2.22. Halife Câmii

Meydan Mahallesi'nde bulunan Halife Câmii'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile ilgili en erken kayıt 1710 yılına aittir (VGMA.HD.nr. 1133: 221). Halife Câmii, bölgenin büyük camilerinden olup adeta bölgede *fetvâhâne* işlevi görmektedir. Bu camide bölge ahalisinin sorunlarına dinî açıdan yorumlar getiren "*fetvâhân*" adı verilen bir görevli bulunmaktadır. Camide 2 akçe ile fetvâhân olan Osman isimli bir kişinin vefatı sonrası vazifesi oğlu Mustafa'ya tevcih edilmiştir (Özlü, 2015: 275-276).

2.23. Hacı Hüseyin Câmii

Behisni'de Kızılca Mahallesi'nde Derebaşı isimli mahalde bulunan Hacı Hüseyin Câmii'nin 18. yüzyılın başlarından sonlarına kadar mevcut olduğu görülmektedir; ancak caminin yapılış tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır (VGMA.HD.nr.1133: 227). Cami Vakfı'nın tevliyet vazifesinin evladiyet üzere meşruta olduğu anlaşılmaktadır. 1720'lerde tevliyet cihetinin Hacı Hüseyin'in üzerinde olmasından hareketle caminin 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olması muhtemeldir. 1721 yılında Cami Vakfı'nın "*teвлиyeti hayatta oldukça Hacı Hüseyin'e ba'dehu vefât ettiğinde evlâdına meşrûta*" edilmiştir (VGMA.HD.nr.1133: 227). Hacı Hüseyin'in 1729 yılında vefat etmesi üzerine vazifesi kızı Halime Hatun'a intikal etmiştir (VGMA.HD.nr.1144: 171). 1765 yılında Halime Hatun'un vefat etmesi üzerine vazifesi Mehmed isimli bir kişiye tevcih edilmiş (VGMA.HD.nr.1076: 48) ve 1775 yılında vakfın tevliyetinin Mehmed'in uhdesinde olduğu görülmektedir (VGMA.HD.nr.1158: 49). 1779 yılında ise Mehmed'in vefatı üzerine vakfın tevliyeti oğlu Ali'ye tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr. 1077: 68). Caminin imamlık vazifesi 1755 yılında Mustafa'nın vefatı üzerine Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr.1097: 54). Caminin hitabeti 1775 yılında yevmî iki akçe ile Mehmed isimli bir kişiye tevcih edilmişken cuma müezzinliği yevmî bir akçe ile Molla Mehmed isimli bir kişiye tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr.1158: 49).

2.24. Musalla Câmii

"*Taş Musalla*" olarak da zikredilen Musalla Câmii, Meydan Mahallesi'nde Tohtamış nam mevzide bulunmaktadır. Musalla'yı Seydi Vakkas isimli bir hayırsever bina eylemiştir. Musalla ile ilgili en erken kayıt tarihi olan 1712 yılında binanın harap halde olduğu anlaşılmaktadır (VGMA.HD.nr. 1133: 223).

2.25. İdris Câmii

Meydan Mahallesi'nde yer alan İdris Câmii'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile ilgili erken kayıt 1722 yılına aittir. 1722 yılında caminin imameti Mehmed isimli bir kişiye tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr. 1133: 229). 1788 yılında ise yevmî üç akçe ile imamlık ciheti İmam Mehmed'in vefatı sebebiyle oğlu Mehmed'e tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr. 1074: 50). Cami ile ilgili bu iki belge haricinde başka kayda rastlanmamıştır.

2.26. Bektaş Ağa Câmii

Kızılca Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cum'a müezzinliğinin 1793 yılında Seyyid Mehmed'e tevcih edildiği (VGMA.HD.nr. 537: 129) bilgisi dışında bir kayda rastlanmamıştır.

2.27. Hacı Musa Mescidi/Câmii

1722 yılında "*Musa Bey Mescidi*" ve 1793 yılında "*Hacı Musa Câmii*" şeklinde zikredilen bu cami Bozmekân Mahallesi'nde¹² yer almaktadır. 1722 yılında Mescidin imamlığı Mehmed'in ölümü üzerine Mehmed isimli başka bir kişiye tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr. 1133: 227). 1777 yılında ise hitabeti yevmî bir akçe ve imameti yevmî iki akçe ile İmam Mustafa'nın ölümü üzerine Ömer Efendi isimli bir kişiye tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr. 1077: 67).

2.28. Leblebici Câmii

1718 yılında yevmî bir akçe ile caminin müezzini Abdurrahman'ın vefatı sebebiyle müezzinlik cihetinin Abdulaziz'e verildiği; ancak Abdulaziz'in de hizmetini terk etmesi sebebiyle müezzinlik cihetinin Seyyid Mustafa'ya verildiği

---

¹² Hacı Musa Câmii'nin 19. yüzyılda Çırçır Mahallesi'nde yer aldığı ve bu mahalleye Hacı Musa Câmii'nden dolayı Hacı Musa Mahallesi isminin de verildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Özlü, age., s.286.

74 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

bilgisi dışında bu cami ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır (VGMA.HD.nr. 1133: 225).

2.29. Kale Câmii

Belgelerde Behisni Kalesi Câmii olarak zikredilen caminin Kale Câmii Vakfı tarafından hizmet verdiği görülmektedir. Bu cami, 16. yüzyıla ait arşiv belgelerinde "Behisni Kalesi Câmii" olarak zikredilmektedir. Memlûk Sultanı Kayıtbay zamanında yaptırıldığı düşünülen (Taştemir, 1999: 235) Kale Câmii, Evliya Çelebi'nin eserinde Süleyman Hân Câmii olarak zikredilmektedir (Evliya Çelebi, 2010: 351). 1721 yılında caminin yevmî bir akçe ile mütevellisi olan Mehmed vefat ettiği için bu vazife Osman'a verilmiş, yine aynı yıl caminin yevmî iki akçe ile müezzini Ali vefat ettiği için vazifesi İbrahim'e verilmiştir. Caminin gelirleri arasında Keysun Nahiyesi'ne bağlı Aşkari kurbunda iki çiftlik hasılatı vardır (VGMA.HD.nr. 1133: 226).

2.30. Köle Mehmed Ağa (Kavaklı) Câmii

Kölezâde Muhammed Efendi olarak bilinen Köle Mehmed Ağa'nın vakfı tarafından yaptırılmıştır. Caminin gelirleri arasında çarşıda iki bakkal dükkanı, Sofraz Köyü'nde 2 dönüm sulu tarla ve Keysun Köyü'nde 12 dönüm sulu tarla vardır. Camide vakit namazlarının yanı sıra cuma namazı ve bayram namazları kılınmaktadır (Özlü, 2015: 301).

3. CAMİ GÖREVLİLERİ

Behisni Kazası'nda bulunan camilerin çokluğu nispetinde cami görevlilerinin de çeşitli olduğu görülmektedir. Camilerde ve cami vakıflarında imam, müezzin, vâiz, hatip, mütevellî, müfettiş, nâzır, muid, şeyhülkurra, câbi, kayyım, ferrâş, loğkeş ve Kur'an-ı Kerîm'den bazı sureler veya bölümler okuyan görevliler olduğu görülmektedir. Bu görevlilerin hepsi tüm camilerde bulunmamaktadır. Camilerin büyüklüğü ve vakıf gelirlerinin miktarına göre camilerdeki görevli sayısının değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

3.1. İmam

Camilerde namaz kıldırın ve cemaate karşı çeşitli sorumlulukları olan imamlar, Osmanlı mahalle yapılanmasında da çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Mahallelinin evlenme, boşanma, doğum, ölüm gibi işlerinin takibi ve mahallede

huzurun sağlanması imamların sorumluklarından (Beydilli, 2000: 181; Küçükaşçı, 2000: 178). Behisni'deki camilerde görev yapan imamların da bu tür vazife ve sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır. Camilerde görevli imamlar ücretlerini camilerin bağlı oldukları vakıflardan alırlardı ve ücretleri *yevmiye* (günlük) olarak ifade edilmekte ve ücretleri camiden camiye farklılık göstermektedir. 1789 yılında Behisni'de Molla Hasan Camii ve Bad-ı Sâba Hatun Câmii imamları yevmî iki akçe ile görevli iken aynı tarihte Sungur Nuri Camii imamı 1,5 akçe (*nısf-ı imâmet*) ile görev yapmaktadır (VGMA.HD. 574: 47-48). 1792 yılında Kasım Ağa Camii imamları bir akçe, Camii-i Kebir'in imamı iki akçe (VGMA.HD. 537: 65-66), 1796 yılında Zeyrek Ağa Camii imamı yirmi akçe, Hızır İlyas Camii imamı iki akçe (VGMA.HD. 538: 166) ücret almaktadırlar.

İmamlarda, *muhtâr-ı cemâat* (VGMA.HD. 1119: 54), *mücid ü sâ'i* (VGMA.HD. 1094: 188), *ehl-i ilim ve fâzilet sahib olma* (VGMA.HD.1100: 165) gibi özellikler aranmaktaydı. Bu özelliklere sahip olmayan kişilerin imam olması durumunda veya imam olan kişinin sonradan olumsuz bazı özellikler sergilemesi durumunda ahali durumu kadıya bildirir ve imamın görevden alınması sağlanırdı. Bazen de imamların daha farklı sebeplerle görevlerinden uzaklaştırıldıkları olmaktadır. Örneğin 1726 yılında Behisni'de Hasan Bey Câmii'nin imamı Osman'ın *meccûn* (deli, divâne) olduğunu cemaatin kadıya haber vermeleriyle Osman görevden alınmıştır (VGMA.HD. 1143: 234).

3.2. Müezzin

"Çağrıda bulunan, ezan okuyan, kâmet getiren kimse" gibi sözlük anlamlarına sahip olan müezzinler, cami ve mescitlerde vazifelidirler (Küçükaşçı, 2006: 491-492). 18. yüzyılda Behisni'de, evkat-ı hamse müezzini, cum'a müezzini (VGMA.HD. 1074: 48-50), sadâ müezzini (VGMA.HD. 537: 128), vakt-i işâ ve mağrîb ve fecrde müezzin (VGMA.HD. 1077: 68), vakt-i zuhûr ve asrda müezzin (VGMA.HD. 1077: 70) gibi müezzinlik ile ilgili isimlendirmeler mevcuttur. Müezzinlerin de tıpkı imamlar gibi vazifesinin ehli ve ahalinin benimsediği kişiler olmasına dikkat edilirdi. Aksi halde onların da vazifelerine son verilirdi. Bazen de bedensel engelinden dolayı görevlerine son verilen müezzinler olmaktadır. Müezzinlerin ücretleri de görev yaptıkları camilerin vakıfları tarafından karşılanırdı. 1765 yılında Behisni'de Tohtamış Câmii'nde vazifeli müezzin Mustafa *a'ma* ve *ma'zûr* olduğu için görevden alınmıştır (VGMA.HD. 1076: 48). Behisni Kazası'nda 1772 yılında Hacı Arslan Câmii nısf-ı müezzini yevmî bir buçuk akçe (VGMA.HD. 1058: 73), Kasım Ağa Câmii müezzini bir akçe, Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii evkat-ı hamse müezzini altı akçe (VGMA.HD. no:1074, 47-48), 1799 yılında Zeyrek Ağa Câmii müezzini on akçe (VGMA.HD. 538: 168), 1779 yılında Câmii-i Kebir vakt-i işâ ve mağrîb ve fecr müezzini iki akçe (VGMA.HD. 1077: 68) ile vazifelidirler.

3.3. Vâiz

76 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

Sözlükte "*öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak*" anlamındaki va'z, özellikle dinî ve ahlâkî konularda hem dinleyenleri bilgilendirmek hem de iyiliğe sevk etmek amacıyla din alimleri tarafından ibadet mahallerinde yapılan konuşmadır. Va'z veren kişilere de vâiz denmektedir (Cirit, 2012: 404-405). Behisni'de bazı camilerde vâiz denilen bu görevliler bulunmaktadır ve ücretlerini vakıflardan almaktadırlar. 1206 yılında Abdi Ağa Câmii vâizi yevmî iki akçe, Mehmed Efendi Câmii vâizi iki akçe, Câmii-i Kebîr vâizi iki akçe, Zeyrek Ağa Câmii vâizi beş akçe (VGMA.HD. 537: 127-130) ücret almaktadırlar.

3.4. Hatip

Hatipler, camilerde cuma ve bayram namazlarında hutbe okumakla vazifeli kişilerdir (Berkî, tarihsiz: 22; Yediyıldız, tarihsiz: 57). *Ehl-i ilm ve sahîb-i fazîlet* olmaları beklenen (VGMA.HD. 1083: 295) hâtiplerin vazifelerini, bazen imamlık vazifesi ile birlikte yürüttükleri görülmektedir ve imamlık ve hatiplik ücretleri ayrı ayrı da hesaplanabilmektedir (VGMA.HD. 1074: 48). Behisni'de 1784 yılında Abdi Ağa Câmii hatibi yevmî iki akçe (VGMA.HD. 1077: 70), Molla Hasan Câmii hatibi bir akçe, Hacı Ali Câmii hatibi bir akçe (VGMA.HD. 1080: 26), Sungur Nuri Câmii hatibi beş akçe (VGMA.HD. 1082: 26) ücret almaktadırlar.

3.5. Mütevellî

"Başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi anlamlara gelen (Öztürk, 2006: 217) mütevellî, vakıf sistemi içerisinde vakfın idare edilmesi için ta'yn olunan kişidir (Berkî, tarihsiz, : 43; Yediyıldız, tarihsiz: 59). Mütevellîlerin vakfın çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermeleri onlardan beklenen en önemli vazifeydi. Eğer mütevellî vakfın aleyhine bir faaliyet içinde olursa görevden alınır. 1703 yılında Behisni'de Hacı Arslan Câmii mütevellîsi "*vakfa hıyâneti zâhir olmağla*" görevinden alınmıştır (VGMA.HD. 1159: 148). Behisni'de tevliyet vazifesinin bir bayan tarafından edâ edildiği ile ilgili bir örnek de mevcuttur. 1729 yılında Hacı Hüseyin Câmii Vakfı mütevellîsi Halime Hatun isimli bir kişidir ve Halime Hatun vakfın tevliyetini uzun yıllar edâ etmiştir (VGMA.HD. 1144: 171). Mütevellîlerin alacakları ücret de yine vakıfların gelirlerinden karşılanırdı. 1714 yılında Behisni'de Hızır İlyas Câmii mütevellîsi bir akçe (VGMA.HD. 1133: 222), 1761 yılında Hasan Bey Câmii Vakfı mütevellîsi iki akçe (VGMA.HD. 1097: 63), 1764 yılında Zeyrek Ağa Câmii mütevellîsi yevmî on beş akçe (VGMA.HD. 1076: 48), 1789 yılında Rişvanzâde Ömer Paşa Vakfı mütevellîsi sekiz akçe, Karagülmez Câmii Vakfı mütevellîsi bir akçe, Hacı Ali Câmii mütevellîsi iki akçe ücret almaktadır (VGMA.HD. 1074: 47).

3.6. Müfettiş

Vakıf kuruluşlarının işleyişinin teftiş edilmesinden sorumlu vazifelilerdir (Yediyıldız, tarihsiz: 58). Müfettişler, teftiş ettikleri vakıflardan ücret almaktadırlar. Behisni'de 1782 yılında Hasan Bey Câmii Vakfı'nın müfettişi yevmî dört akçe (VGMA.HD. 1077: 69) ücret almaktadır. Bu vazifenin Hasan Bey Câmii'nde babadan oğula geçtiği görülmektedir. 1761 yılında yevmî dört akçe ile Müfettiş Hüseyin vefat ettiği için vazifesi sulbi oğullarına verilmiştir (VGMA.HD. 1097: 63).

3.7. Nâzır

Vakıf mütevellisinin teftiş edilmesi ve vakıf işlerinin yapıp yapılmadığının takibi gibi vazifeleri olan nâzır, bazen müteveli manasında da kullanılmaktadır (Yediyıldız, tarihsiz: 59; Berkî, tarihsiz: 44). Behisni'de 1755-1757 yılları arasında Hacı Mustafa Câmii nâzırı yevmî nim (yarım) akçe, Sungur Nuri Câmii nâzırı beş akçe, Hasan Bey Câmii nâzırı iki akçe (VGMA.HD. 1097: 53-58), 1783 yılında Hacı Ali Ağa Câmii'nin nâzırı iki akçe (VGMA.HD. 1077: 70) ücret almaktadırlar.

3.8. Müderris

Medreselerde ders veren yüksek rütbeli ilim adamları olan müderrisler medreselerde yetişmiş kişiler olup aldıkları eğitim sonrasında eğitim veya yargı vazifesini ifâ etmekteydiler. Behisni'de bulunan Hasan Bey Câmii bir ibadet yeri olmasının yanı sıra ilim tahsili de yapılan bir mekân özelliği göstermektedir. 1764 yılında fıkıh dersi ta'limi için yevmî dört akçe ile Hicâbî Mehmed isimli bir kişi müderris olarak atanmıştır (VGMA.HD.nr. 1076: 48). 1794 yılında Hicâbî Mehmed'in vefat etmesi üzerine müderrislik görevi oğlu Hüseyin'e Malatya Naibi arzı ve Şeyhülislam Mehmed Arif Dürrizâde işaretiyle tevcih edilmiştir (VGMA.HD.nr. 537: 130).

3.9. Şeyhü'l-kurrâ

Kur'an-ı Kerîm'in kaidelerine göre okunuşunu bilen ve bunun eğitimini veren kişilere şeyhü'l-kurrâ denilmektedir (Yediyıldız, tarihsiz: 60). 1772 yılında Behisni'de, Hasan Bey Câmii'nde yevmî beş akçe ile şeyhü'l-kurra olan Seyyid Ömer'in vefat etmesi sebebiyle vazifesi İbrahim isimli bir kişiye verilmiştir (VGMA.HD. 1058: 73).

3.10. Kur'an-ı Kerîm Okuyan Görevliler

78 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

Vakıflara bağlı olan mescid, cami, zâviye, türbe gibi yerlerde Kur'an-ı Kerîm'in bir kısmını veya tamamını, bazen bir sureyi okumakla görevli cûzhân, aşrhân, yâsinhân, temcidhân (VGMA.HD. 1074: 48;) gibi görevliler bulunmaktadır. Behisni'de 1712 yılında Sungur Nuri Câmii'nde yevmî iki akçe ile Mustafa isimli bir kişi (VGMA.HD. 1133: 221), 1725 yılında ise Es-seyyid isimli bir kişi *cûzhân* vazifesini edâ etmektedir (VGMA.HD. 1083: 175). 1717 yılında Zeyrek Ağa Câmii'nde yevmî dört akçe ile Ömer isimli bir kişi *cûzhân* vazifesini edâ etmektedir (VGMA.HD. 1113: 224). 1774 yılında Câmî-i Kebîr'de yevmî bir akçe ile "*vakt-i seherde temcîdhân*" Mustafa isimli bir kişidir (VGMA.HD. 1080: 26).

3.11. Câbi

"*Mal ve haraç toplamak*" anlamındaki Arapça "*cebee*" kökünden türetilen câbi, Osmanlı Devleti'nde vakıf gelirlerinin toplanmasından sorumlu kişileri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Câbilerin yaptığı işe ise cibâyet denirdi. Câbilerin tayin, azil, teftiş gibi her türlü idarî ve hukukî işleri vakfın bulunduğu kazanın kadısı tarafından yürütülür ve câbi ile ilgili değişiklikler olduğunda merkezî idareden berat verilirdi (İpşirli, 1992: 529-530). Câbi denilen görevli, Behisni'de bir tek Hasan Bey Câmii'nde tespit edilmiştir. 1768 yılında Behisni'de bulunan Hasan Bey Câmii'nin "*câbi-i vakf*"ı olan Mustafa vefat ettiği için vazifesi yevmî iki akçe ile Mehmed isimli bir kişiye verilmiştir (VGMA.HD. 1076: 48).

3.12. Ferrâş

Ferrâş, vakıf kuruluşlarının temizliğinin yapılması, halı ve hasırlarının temizlenmesi, katlanması ve yayılması gibi vazifeleri gören kişidir (Yediyıldız, tarihsiz: 57; Berkî, tarihsiz: 18). Ayrıca, camiye ait çeşmelerin etrafının temizlenmesi, vakıf binalarının bakım ve onarımının yapılması gibi vazifeleri de bulunmaktadır (VGMA.HD. 538: 171). Ferrâşlar, görevli oldukları vakıflardan ücret almaktadırlar. 1775 yılında Hasan Bey Câmii ferrâşı yevmî dört akçe, Câmî-i Kebîr ferrâşı iki akçe (VGMA.HD. 1058: 73), 1788 yılında Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii ferrâşı beş akçe (VGMA.HD. 1074: 48), 1792 yılında Mehmed Efendi Câmii ferrâşı bir akçe (VGMA.HD. 537: 127) ücret almaktadırlar.

3.13. Kayyım

"*Bir işi yerine getiren, üstlenen kimse*" anlamına gelen kayyım, vakıf mallarının korunup gözetilmesi, cami ve imaretlerin bakım ve temizliği görevlerinden sorumlu kişidir. Ayrıca kayyımlar, vakfın mütevellisi görevini edâ etmediğinde veya görevi terk ettiğinde vakıf işlerini yürütmesi için kadı tarafından

atanabilmektedir (İpşirli, 1992: 529-530). 18. yüzyılda Behisni'de kayyım denilen görevliye fazla rastlanmamakla birlikte Taş Câmii ile ilgili vakıf kayıtlarında bu görevliye rastlanmaktadır. 1757 yılında Taş Câmii'nin yevmî dört akçe ile müremmim ve kayyımı Ömer Halife iken (VGMA.HD. 1097: 59) 1787 yılında Ömer Halife vefat edince vazifesi oğlu Hüseyin'e, 1789 yılında Hüseyin vefat edince oğlu Mahmud'a tevcih edilmiştir (VGMA.HD. 1074: 48).

3.14. Müremmim

Vakıf binalarının bakım ve onarımından sorumlu olan müremmim, Behisni'de sadece Taş Câmii'nde görevlidir. 1757 yılında Taş Câmii'nin yevmî dört akçe ile müremmim ve kayyımı Ömer Halife iken (VGMA.HD. 1097: 59) 1787 yılında Ömer Halife vefat edince vazifesi oğlu Hüseyin'e, 1789 yılında Hüseyin vefat edince oğlu Mahmud'a (VGMA.HD. 1074: 48) tevcih edilmiştir.

3.15. Loğkeş

Loğ denilen araç, toprak damlardan yağışların olduğu zamanlarda binanın içine su sızıntısını engellemek amacıyla damdaki toprağı sıkıştırmaya yarayan taştır. Loğ'un her iki yanında bir oyuk bulunur ve bu oyuklara ağaç veya demirden yapılmış birer kol takılır. Bu kolların ucuna da bilek kalınlığındaki bir başka ağaç takılarak birleştirilir. Bazen de loğ'a kalın ve kısa bir urgan takılır ve ucundan tutularak silindir şeklindeki taş, toprak damın üzerinde gezdirilir. Bu işlem loğlamak olarak adlandırılır (Söylemez, 2013: 91). Behisni'de toprak damlı camilerin çok olmasından dolayı bu görevliye çok sık rastlanılmaktadır. 1787-1789 yılları arasında Behisni'de Bozmekân Câmii loğkeşi yevmî bir akçe, Abdi Ağa Câmii loğkeşi bir akçe, Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii loğkeşi dört akçe, Taş Câmii loğkeşi dört akçe, Molla Hasan Câmii loğkeşi bir akçe (VGMA.HD. 1074: 48) ücret almaktadırlar.

4. DEĞERLENDİRME

18. yüzyılda Behisni'de bulunan camilerde görevli kişilere bakıldığında hemen her camide imam, müezzin, hatip, müteveli, ferraş gibi görevliler bulunmaktadır. Camilerdeki görevli çeşitliliğine bakıldığında Hasan Bey/Ağa Câmii, Hacı Arslan Câmii, Zeyrek Ağa Câmii, Câmi-i Kebir, Abdi Ağa Câmii ve Sadaka-i Fakih Camilerinin diğer camilerden daha fazla görevliye sahip olduğu söylenebilir (Bkz.Tablo-2). Yine birçok camide loğkeş denilen görevlinin bulunması bu camilerin damlarının veya son cemaat yerinin üst kısmının toprak yapıdan oluştuğunu göstermektedir. Birçok camide hatibin bulunması ise bu camilerde cuma namazının kılındığını göstermektedir. Diğer camilerden farklı olarak Hasan Bey

80 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

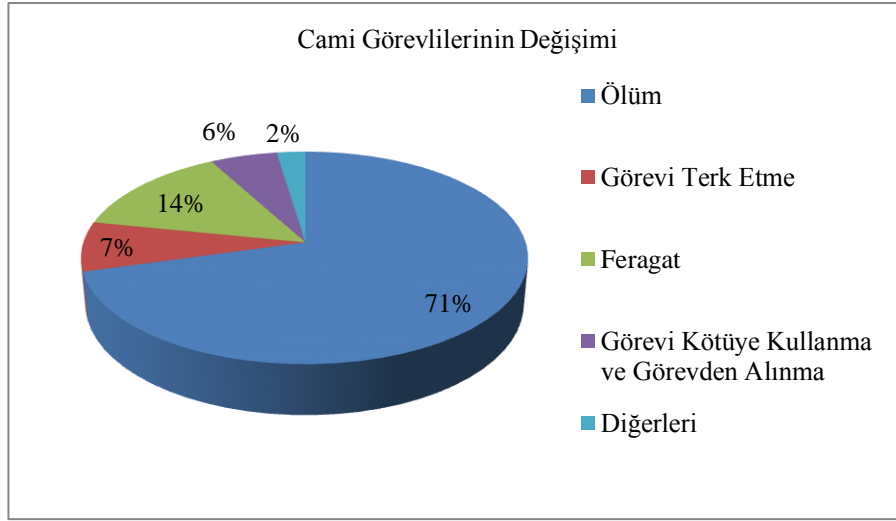
Câmi'nde şeyhülkurra ve müderris gibi eğitim görevlilerinin bulunması bu camide Kuran-ı Kerim eğitimi ve fıkıh derslerinin verildiğini göstermektedir.

Camiler/Görevliler	İmam	Müezzin	Mütevelli	Vâiz	Hatip	Nâzir	Kuran Okuyanlar	Ferraş	Loğkeş	Câbi	Müremmim	Müderris	Şeyhülkurra	Müfettiş
Câmi'-i Kebir	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓						
Hacı Mustafa Câmi	✓	✓	✓		✓	✓								
Taş/Sadaka-i Fakih Câmi		✓			✓	✓	✓	✓	✓		✓			
Hasan Bey Câmi	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓		✓	✓	✓
Molla Hasan Câmi	✓	✓	✓		✓			✓	✓					
Hasan Bey Câmi	✓	✓	✓		✓	✓	✓							
Şeyh Sungur Nuri Câmi	✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓					
Hacı Arslan Câmi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓					
Kasım Ağa Câmi	✓	✓	✓					✓	✓					
Mehmed Efendi Câmi	✓	✓	✓	✓	✓				✓					
Karagülmez Câmi	✓	✓	✓		✓									
Bad-ı Sâba Hatun Câmi	✓				✓									
Rişvânzâde Ömer Paşa C.	✓	✓	✓		✓			✓	✓					
Zeyrek Bey Câmi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓						
Abdi Ağa Câmi	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓					
Sofi/Sûfi Câmi	✓	✓	✓		✓			✓						
İdris Câmi	✓													
Bozmekân Câmi	✓	✓			✓	✓		✓	✓					
Bektaş Ağa Câmi		✓												
Halife Câmi	✓	✓	✓	✓	✓			✓						
Hacı Hüseyin Câmi	✓	✓	✓		✓									
Hacı Ali Ağa Câmi	✓	✓	✓		✓	✓								
Arabzâde Ali Efendi C.		✓			✓									
Kale Câmi		✓	✓											
Leblebici Câmi		✓												
Musalla Câmi		✓			✓									
Hızır İlyas Câmi	✓	✓	✓		✓			✓						
Hacı Musa Câmi	✓													

Tablo-2: Behisni Camilerinin Görevli Dağılımı

Behisni'de bulunan camilerdeki vazifelilerin, çeşitli nedenlerle değiştikleri görülmektedir. Vazifelilerin değişimindeki en önemli sebep % 71 ile vefat hâdisesidir. Vefat eden görevlilerin yerine genellikle oğulları geçmekle birlikte

bazen amca çocukları, bazen de akrabadan başka kişiler geçebilmektedir. Vefat eden kişinin erkek evladı olmadığına ise başka kişilerin geçtiğine şahit olunmaktadır. Vazifelilerin % 14'ünün vazifelerini başka kişilere feragat ettikleri görülmektedir. Feragat ettikleri kişiler de yine genellikle akrabadan kişiler olmaktadır. Görevlilerin % 7'si ise görevlerini terk ettikleri için yerlerine başka görevliler getirilmiştir (Bkz. Grafik-1).

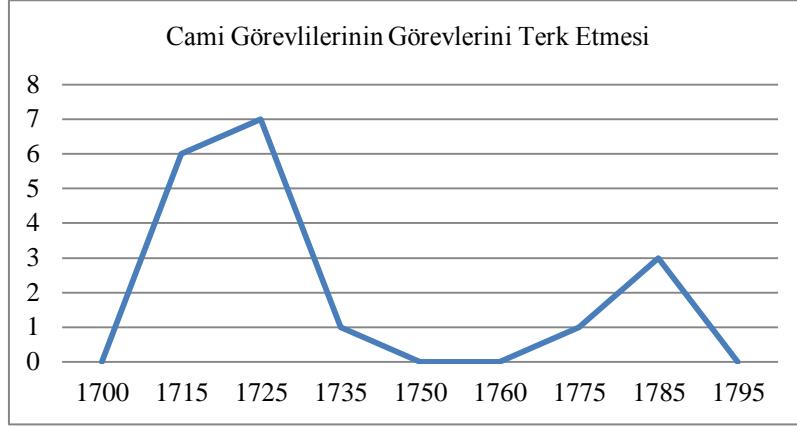
Grafik-1: 18. Yüzyılda Cami Görevlilerinin Değişim Sebepleri

Görevi terk etme hâdisesi ise çoğunlukla 18. yüzyılın başlarında ve sonlarında görülmektedir (Bkz. Grafik-2). Bunun sebebi muhtemelen 18. yüzyılın başlarında bölgeyi olumsuz yönde etkileyen "*Aşiretlerin Rakka'ya İskânı Teşebbüsü*"dür¹³. 18. yüzyılın sonlarında görevi terk etme hâdisesinin yaşanmasında

¹³ Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatması'nda yaşadığı başarısızlık sonucunda orduda, aşiretlerden azamî ölçüde istifade etme yönünde bir politika belirlemiştir. Bu doğrultuda aşiretlerin organize edilmesi amacıyla onların yerleşik bir düzene geçirilmesi için Rakka Eyaleti, iskân bölgesi olarak seçilmiştir. Ancak aşiretlerin ilk önceleri kabul ettikleri iskân politikasının bir süre sonra bazı aşiretlerin iskân bölgesinden kaçmaları sebebiyle başarısızlığa uğradığı görülmektedir. Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkivalık Olayları", TTK. Belleten, LIV/211, Ankara 1991; İskân bölgesinde kaçan bazı aşiret mensuplarının Behisni dahil olmak üzere bölgedeki birçok kazaya kaçtıkları ve asayiş problemlerine neden oldukları görülmektedir. Rakka İskânı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Çelikdemir, Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840), FÜ.SBE.BDT., Elazığ 2001; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı Teşebbüsü, İÜ.EFY. No:998, İstanbul 1963.

82 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

ise muhtemelen Hevidi Aşireti, Rişvanzâdeler ve Behisni ahalisi arasında meydana gelen anlaşmazlıklar rol oynamıştır¹⁴.

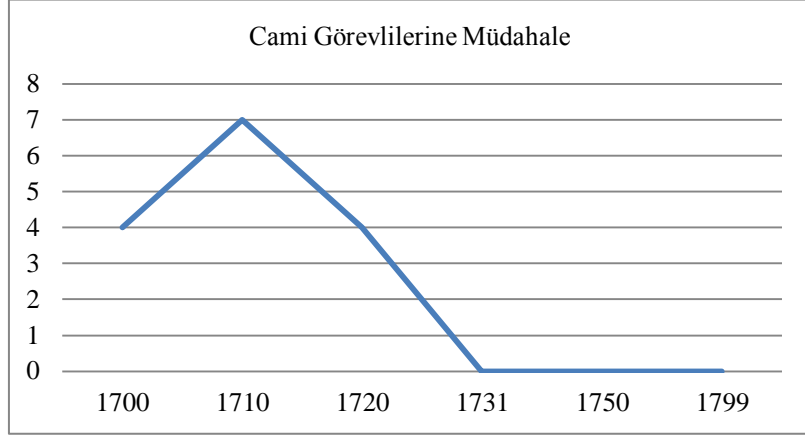

Grafik-2: 18. Yüzyılda Behisni'de Cami Görevlilerinin Görevlerini Terk Etmesi

Görev değişimindeki etkenlerden bir diğeri de % 6 oranında etki ettiği görülen görevi kötüye kullanma ve bu sebeple görevden alınma hâdiseleridir. Bunların dışında az da olsa başka nedenlerin görev değişimine sebep olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda 1 kez sağlık sebebiyle (mecnûn olma) ve 2 kez de görevinde ehil olmayan vazifelilerin olması nedeniyle görev değişiminin yaşandığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyılda Behisni camilerinde görevli kişilere müdahalelerin de yaşandığı ile ilgili örnekler mevcuttur. Bu örneklerin 18. yüzyılın başında yoğunluk kazandığı görülmektedir (Bkz. Grafik-3). Bu durumun sebebi de muhtemelen yine Aşiretlerin Rakka'ya İskâm Teşebbüsü ile ilgilidir.

¹⁴ Behisni'deki hâdiseler için bkz. Faruk Söylemez, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

Grafik-3: 18. Yüzyılda Behisni'de Cami Görevlilerine Müdahale

Behisni'de dinî yapıların inşasında kadınların da rol oynaması bu şehirde kadının toplum hayatındaki rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Behisni'de bulunan Bad-ı Sâba Câmii hayırsever bir kadın tarafından kurulmuş vakıf tarafından inşa edilmiştir. Hayırsever kadınların inşa ettikleri bu yapıların yanı sıra kadınların toplum hayatında rolünü göstermesi açısından önemli bir diğer örnek Hacı Hüseyin Câmii Vakfı'nın mütevellilik vazifesini uzun yıllar Halime Hatun isimli bir bayanın üstlenmesidir.

Behisni'de bulunan camilerde birçok farklı görevli tespit edilmiştir. Bunlardan aynı isme sahip bazı vakıf görevlilerinin farklı zaman dilimlerine ait görev tanımlaması yapılmıştır. Müezzinlik vazifesi evkat-ı hamse müezzini, cum'a müezzini, sadâ müezzini, vakt-i işâ ve mağrîb ve fecrde müezzin, vakt-i zuhûr ve asrda müezzin gibi zamansal ifadelerle isimlendirilmiştir. Yine vakıflarda görevli bulunan kişiler bazen birkaç vazifeyi üstlenebilmektedirler. Vakıf görevlilerinin aldıkları ücretler ise görevli oldukları vakıfların gelirleri doğrultusunda az veya çok olabilmektedir. Bazı vakıflarda görevli ücretlerinin diğer vakıflardaki görevli ücretlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Zeyrek Ağa Câmii, Sungur Nuri Câmii ve Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii'nde vazifeli olanlar yüksek ücret almaktadırlar.

Behisni'de bulunan mescid, cami ve zaviyelerde loğkeş isimli toprak damların bakımı ile ilgili görevlilerin bulunması bu yapılardan önemli bir kısmının toprak bir damla örtülü olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

84 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

18. yüzyıldaki Behisni şehri günümüzdeki Besni şehrinin yaklaşık 5 km. güneyinde yer almakta olup şehre ait yapıların büyük bir kısmı yok olmuş ve günümüze sadece bazı yapılara ait kalıntılar ulaşmıştır. Çalışmamızın konusu olan Behisni'deki dinî yapıları tafsilatlı bir şekilde tespit etme ve değerlendirmedeki en büyük güçlüğü bu durum oluşturmaktadır. Bu sebeple büyük oranda Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen bu çalışma bazı eksiklikleri de barındırmaktadır. Bu eksikliğe rağmen araştırma sonucunda varlığı bilinen; ama hakkında bilgi eksikliği bulunan birçok cami hakkında yeni bilgiler elde edildiği gibi varlığı hakkında daha önce malumat bulunmayan bazı camiler hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Tahrir defterlerine göre Behisni'de 16. yüzyılda şehir merkezinde 6 cami varken bu çalışma ile 18. yüzyılda toplamda 30 cami olduğu tespit edilmiştir. 16. yüzyıldaki Taş Mescid, Arslan Mescidi, İlyas Mescidi, Hacı Ali Mescidi gibi mescidlerin 18. yüzyıla gelindiğinde camiye dönüştüğü görülmektedir.

Aradan geçen yaklaşık iki yüz yılda Behisni'de cami sayısının büyük bir artış gösterdiği söylenebilir. Bu durum Behisni'nin bu süreç içerisinde gelişme seyri içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine çok sayıda caminin mevcudiyeti, ahalinin dinî yaşantısının ön planda olduğunu göstermektedir. Ahalinin önde gelen kişileri, kurdukları vakıflar vasıtasıyla birçok mescid ve cami inşa etmişler, böylece bu yapılar, hem toplumun dinî yaşantısının icrasında hem de vakıf binalarında birçok görevlinin vazifelerini edâ ederek geçimlerini sağlamalarında rol oynamışlardır. Cami isimlerinde bey, ağa, paşa gibi yönetici ünvanların yanı sıra molla, sofû/sûfî, şeyh gibi dinî ünvanların bulunması bu yapıların inşasında yöneticilerin ve dinî zümrenin ağırlıkta olduğunu göstermektedir.

Behisni'de cami yapımını üstlenenler arasında kadınların da bulunması veya kadınların vakıf yönetimlerinde görev alması kadının toplum hayatındaki rolünü göstermesi bakımından önemlidir.

Behisni'deki camilerde 15 farklı görevli tespit edilmiştir. Bu görevlilerin bir kısmının aynı anda birkaç farklı görevi edâ ettikleri anlaşılmaktadır ve bu kişiler ücretlerini de buna göre daha fazla almaktadırlar. Cami ve cami vakfında görevli kişilerin aldıkları ücretler, vakıfları tarafından ödenmektedir. Aynı görevi gören kişilerin aldıkları ücretler çalıştıkları vakıfların gelirleri nispetinde farklılık arz etmektedir. Zeyrek Ağa Câmii, Sungur Nuri Câmii ve Rişvânzâde Ömer Paşa Câmii'nde görevli kişilerin diğer camilerde görevli kişilere oranla daha yüksek ücret aldıkları görülmektedir.

Cami görevlilerinin çeşitli nedenlerle değiştiği görülmektedir. Cami görevlilerin görev değişiminin sebepleri arasında ölümler ilk sırada yer almaktadır.

Ölümlerin yanı sıra görevi terk etme, görevden feragat etme, hastalıklar gibi sebeplerle görevlilerin değiştiği görülmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında cami görevlilerine müdahalenin yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu durum, 18. yüzyılın başındaki aşiretlerin iskânı teşebbüsünün bölgeye verdiği zararlarla açıklanabilir.

Behisni'deki camilerde loğkeş adı verilen ve toprak damların bakımını yapan görevlilerin bulunması bu camilerin toprak damlı yapılar olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Atık Şikâyet Defterleri: 59, 75.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) : 1878.

Hurufat Defterleri (VGMA.HD) : 537, 538, 539.51a, 1077, 1080, 1082, 1083, 1097, 1058, 1074, 1076, 1133, 1137, 1143, 1144, 1158, 1159.

Seyahatnâmeler

EVLIYA Çelebi Seyahatnâmesi, 5/1, Haz. Seyit Ali Kahraman, YKY., İstanbul 2010.

Araştırma Eserler

AKYÜZLÜER, Gülertan, Eski Besni Yerleşim Bölgesi ve Kültür Varlıklarının Restitüsyonu Üzerine Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, ÇÜ. FBE., Adana 2007.

ALİCAN, Mustafa, "Ortaçağda Behesni (Besni), MKÜ. SBE. Dergisi, C.11, Sayı 27, 2014.

ALKAN, Mustafa, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV/I, TTK. Basımevi, Ankara 2010.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", VD., Sayı 2, Ankara, 1942. (279-386).

BAYHAN, Mehmet Ali ve **SALMAN**, Fikri, Adıyaman Yüzey Araştırmaları (2000-2004), Doğu Gazete ve Matbaacılık, Adıyaman 2010.

BAYKARA, Tuncer, Osmanlı Taşra Teşkilatından XVIII. yüzyılda Görev ve Görevliler, VGM. Yay., Ankara 1990.

BAYRAKAL, Sedat, Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazası, Saarbrücken 2015.

86 / Faruk SÖYLEMEZ-Muhammed Nuri TUNÇ

BERKÎ, Ali Himmet, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler, VGM. Neşriyatı, Doğu Matbaası, (tarihsiz), Ankara.

BEYAZIT, Yasemin, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", History Studies, C.5, S.1, 2013.

BEYDİLLİ, Kemal, "İmam", DİA, C.22, Ankara 2000.

CİRİT, Hasan, "Vaaz", DİA, C.42, Ankara 2012.

ÇAKAR Enver, **UZUN**, Celalettin, Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812), FÜ. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., No:3, Elazığ 2017.

ÇELİKDEMİR, Murat, Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840), FÜ.SBE.BDT., Elazığ 2001.

DEMİRTAŞ, Hasan, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfat Defterleri: Kangırı Örneği", Vakıflar Dergisi, Haziran 2012, S.37.

DÜNDAR, Abdulkadir, Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

EYİCE, Semavi, "Cami", DİA., C.7, Ankara 1993.

GREGORY Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, C.2, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK. Basımevi, Ankara, 1987.

KARA, Seyfullah, "Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat", Türkler Ansiklopedisi, C. 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.308. (308-319).

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Müezzin", DİA, C.31, Ankara 2006.

ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı Teşebbüsü, İÜ.EFY. No:998, İstanbul 1963.

ÖNKAL, Ahmet, **BOZKURT** Nebi, "Câmi", DİA., C.7, Ankara, 1993.

ÖZLÜ, Zeynel, Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni), GAÜ. Basımevi, Gaziantep 2015.

— XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Karadeniz'de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca, Yeditepe Yay., İstanbul 2008.

— "Besni Kazasında Alevi Bektaşî Ocakları ile İlgili Bulgular", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.63, 2012.

ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", TTK. Belleten, LIV/211, Ankara 1991.

ÖZTÜRK, Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, TDVY., Ankara, 1995.

— Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, VGM. Yay., Ankara, 1983.

— Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDVY., Ankara 1995.

— "Mütevelli", DİA, C.32, Ankara 2006.

SÖYLEMEZ, Faruk, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

— "Rişvanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", Vakıflar Dergisi, Sayı 40, Ankara 2013.

SUCU, Mustafa, Adıyaman İl ve İlçeleri, (Tarihsiz), Gaziantep.

SÜRYANÎ Mihail, Süryanî Patrik Mihail'in Vakainâmesi, İkinci Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, DİA. Kütüphanesi, 1944.

TAŞTEMİR, Mehmet, XVI. Yüzyılda Adıyaman Sosyal ve İktisâdî Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

TEKTUNA, Mehmet, Hurûfât Defterlerine Göre Kilis'te Sosyal ve İktisadi Hayat, BYLT., Kilis 2017.

TOPRAK, Seydi Vakkas, Besni, 1846 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat, ADYÜ. Yay., Adıyaman 2015.

URFALI Mateos Vekayi-nâmesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK. Basımevi, Ankara 2000.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", (tarihsiz).

(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1387/Yediy%C4%B1d%C4%B1z.pdf?sequence=1>)

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Besni-Behesni", İA., C.2, İstanbul 1979.

